

kom biografijom Mije Mirkovića (201) te pogovorom urednika (203-205). *Bibliografija zbornika radova znanstvenog skupa „Susreti na dragom kamenu“ (1969. – 2001.)* publikacija je koja osim pregleda autora i djela koji su pisali za taj skup, govori i o djelatnosti i liku Mije Mirkovića. U njezinu se popisu može pronaći nemali broj tekstova povijesne tematike, zbog čega je publikacija značajno pomagalo brojnim ljubiteljima istarske povijesti, kako povjesničarima, tako i hobistima.

Jasenko Zekić

Začetki spomeniške službe v Istri / Gli inizi della tutela dei beni culturali in Istria / Počeci konzervatorske službe u Istri, prispjevki s Študijskega dneva / relazioni della Giornata di studio, Koper – Capodistria, 10-6-2011, Histria Colloquium IV, uredila / a cura di Deborah Rogoznica, Koper Capodistria: Histria Editiones, 2015., 376 str.

Povijest konzervacije u Istri kompleksna je i seže daleko u prošlost, no organizirana zaštita kulturne baštine započinje u 19. stoljeću kada se, kako na državnoj tako i na lokalnoj razini, osnivaju službe za njezino očuvanje. Djelovanje i razvoj takvih službi polako su doveli do današnjih konzervatorskih odjela, koji nastavljaju ulogu očuvanja i valorizacije kulturne baštine kako bi ona prenosila svjedočanstva o (istarskoj) povijesti i budućim generacijama.

Počeci konzervatorske službe u Istri, u uredništvu Deborah Rogoznica, skup je izlaganja iznesenih tijekom studijskoga dana održanoga 10. lipnja 2011. u Koprnu, koji se bavio tematikom konzervacije spomeničke baštine na teritoriju Istre kroz povijesne izvore i konkretne primjere. Radovi su objavljeni na jeziku predavača (hrvatski, slovenski, talijanski), uza sažetak na slovenskom i talijanskom jeziku. Publikacija je uredno strukturirana tako da kreće od povijesnih prikaza zakonskoga uređivanja pitanja zaštite kulturne baštine u vrijeme zasnivanja prvih konzervatorskih službi. Slijede primjeri lokalnih oblika zaštite kulturne baštine u tom razdoblju te razvoj konzervatorske službe nakon habsburškoga razdoblja. Zbornik zaključuje nekoliko primjera zaštite i prezentacije spomenika u novije vrijeme.

Brigitta Mader autorica je prvoga rada cjeline posvećene Središnjoj konzervatorskoj službi u Carstvu, „La tutela del patrimonio culturale

nell'Impero asburgico con riferimento all'Istria: dall'imperatore Francesco I all'arciduca Francesco Ferdinando“ (29-46), kojim prikazuje zaštitu kulturne baštine u vrijeme Austrijskoga Carstva i potom Austro-Ugarske, uz poseban osvrt na Istru. Od početka 19. stoljeća mnogobrojne su istarske arhitektonske cjeline, arheološka nalazišta te pojedinačni predmeti bili istraženi i zaštićeni, ali autorica bira Pulu kao jedinstven primjer kojim je moguće prikazati i šire djelovanje konzervatorskih službi na području Istre. Posjet cara Franje I. (1792. – 1835.) Puli 1816. u pratnji Pietra Nobilea (1776. – 1854.) označava trenutak kada Pula, i šire Istra, bivaju zapažene i s aspekta kulturne baštine. Temeljem prepoznavanja povijesne i umjetničke važnosti pulskih antičkih spomenika, ali i njihova stanja ugroženosti, započinje ekonomska podrška organizaciji zahvata usmjerenih njihovu očuvanju. Istaknuta je svijest o potrebi da se kulturna baština zaštiti i očuva te da se spriječi njezina prodaja i iznošenje.

Sergio Tavano radom „La cura dei monumenti attorno all'alto Adriatico tra il 1856 e il 1867“ (47-86) govori o skrbi za kulturne spomenike na širem području sjevernoga Jadrana. Autor daje pogled na same početke osnivanja i razvoja Središnje komisije za istraživanje i konzervaciju spomenika (Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale), uz poseban fokus na istraživanje, odnosno dokumentiranje spomeničke baštine. Također iznosi mnogobrojne podatke o razvoju publikacija Središnje komisije (*Jahrbuch* i *Mittheilungen*) kroz koje je prikazivala svoj rad na istraživanjima i konzervaciji. Rad se dalje razvija kroz prikaz, godinu po godinu, aktivnosti Središnje komisije i pokriva, kratkim opisima, veliku količinu raznovrsne baštine kroz široko geografsko područje. Prepušta se čitatelju da prouči zasebne prikaze, ali bitno je iznijeti kako je kroz rad moguće uočiti nekoliko i danas važnih promišljanja i preporuka vezanih uz konzervaciju spomenika. Preporučilo se ne samo očuvanje i spašavanje antičkih spomenika, već se i pozornost skretala na izbor konzervatorskih metoda kako se ne bi ugrozila njihova budućnost, uz akcent na usklađenost novih materijala s onim originalnim.

U radu „Status in varstvo kulturne dediščine v Habsburškem cesarstvu ter njun vpliv na stanje v posameznih deželah. Primer osrednje Slovenije“ (87-100) Savin Jogan nas upoznaje sa statusom kulturne baštine u Sloveniji kroz povijest. I on ističe važnost osnivanja (1850.) Središnje komisije za istraživanje i konzervaciju spomenika, koja je postala središnja

institucija za očuvanje kulturne baštine. Autor daje osvrt na lokalne stručnjake koji su temeljem naputaka Komisije razvijali teoriju i praksu zaštite baštine u Sloveniji te na mnoge institucije i publikacije koje su se također razvile kroz njezino djelovanje. Posebna je pozornost usmjerena na teritorijalnu važnost baštine, koju je isticala i Austro-Ugarska Monarhija, i za njezinu lokalnu vrijednost. Iznesen je i osvrt na problem povrata arhivske, knjižnične, muzejske i spomeničke građe oduzete za vrijeme austro-ugarske nadležnosti.

Cjelina posvećena lokalnim oblicima zaštite kulturnih spomenika u Carstvu započinje radom Kristijana Kneza „Lo studio del passato, le fonti e la valorizzazione del patrimonio culturale regionale: il ruolo della rivista *La Provincia dell'Istria* (1867-1894)“ (103-146). Tijekom 19. stoljeća mnogim je publicističkim aktivnostima svrha prikazati lokalni život, aktivnosti i kulturu Istre. Nastaje u istom okruženju i časopis *La Provincia dell'Istria*, primarno usmjeren na istarske „javne, ekonomske i administrativne interese“. Namjera je uredništva časopisa bila širenje informacija kojima bi se pridonijelo razvoju i jačanju jedinstva poluotoka u vrijeme kada je vladalo veliko suparništvo među mjestima i općinama. No, pored ovih važnih socio-ekonomskih aktivnosti, velika je pozornost posvećena i povijesti, povijesnim izvorima te prikazu, očuvanju i valorizaciji umjetničke i spomeničke baštine. Kroz više od 25 godina postojanja časopis je osjetno pridonio senzibilizaciji čitatelja prema starinama te razvoju potrebe za proučavanjem prošlih vremena. Zanimljiv je prikaz časopisa iz perspektive ljudi koji su ga stvarali. Prikazan je sukob njihovih ideja o podacima koje bi trebali prenositi u odnosu na ono što je barem dio čitatelja od časopisa očekivao. Tolika je bila posvećenost uredništva povijesti da sje pokrenulo prikupljanje sredstava za otkup dokumentacije o Istri koju je Kandler po svojoj smrti ostavio obitelji u nasljeđe. Što se tiče kulturne baštine, najveća je važnost časopisa bila u zalaganju za dokumentiranje i očuvanje arhivske građe i kamenih spomenika, naglašavanje nedostatka institucija poput muzeja gdje bi se baština čuvala te poseban trud s ciljem stvaranja vodiča kroz antičke i srednjovjekovne spomenike u Istri.

Deborah Rogoznica upoznaje nas u radu „La Civica Commissione Archeologica di Capodistria e il suo ruolo nello sviluppo delle istituzioni di tutela“ (147-168) s ulogom koparske arheološke komisije u razvoju ustanova za zaštitu baštine. Tijekom 19. stoljeća razvija se u Kopru svijest o važnosti

i potrebi čuvanja bogatih arhivskih i knjižničnih fondova. To doba svjedoči i mnogobrojnim nalazima i donacijama arheoloških i povijesnih predmeta gradu Kopru uz naglašenu potrebu za osnivanjem muzeja gdje bi se spomenuta baština čuvala i prikazivala. Izravna je posljedica potreba za stvaranjem komisije za brigu o lokalnoj arheološkoj baštini. Već po svojem osnutku, komisija je na sebe preuzela i mnogo širu ulogu zaštite i valorizacije cjelokupne gradske povijesno-kulturne baštine. Ciljevi komisije bili su uređenje gradskoga arhiva, okupljanje knjižnične građe, registracija u zasebnoj knjizi svih antičkih natpisnih spomenika u gradu te skrb o svim povijesnim nalazima i njihovo čuvanje u zgradi takve namjene. Komisija je postavila pravila za dokumentiranje i čuvanje predmeta kulturne baštine te njezino objedinjavanje u jedinstvenom prostoru. Zadaća objedinjavanja knjižnične građe nije doživjela uspjeh tijekom rada komisije, muzej kao institucija nije zaživio, ali je osiguran prostor u gradskoj gimnaziji koji je služio kao lapidarij, dok su manji arheološki predmeti čuvani na drugom katu gradske vijećnice. Također su u prostoru vijećnice mjesto našle gradska knjižnica i povijesni arhiv, koji je djelomično i uređen, a građa obrađena. Trud i naponi komisije urodili su plodom 1911., kada Koper napokon dobiva gradski muzej.

Salvator Žitko svojim prilogom „Koprski izobraženci in njihov prispevek k delovanju Občinske arheološke komisije“ (169–180) prikazuje aktivnosti lokalnih koparskih intelektualaca i ljubitelja povijesti i kulture koji su značajno utjecali na razvoj kulturnih institucija poput arhiva, knjižnice te, s vremenom, i gradskoga muzeja. Prilog započinje osvrtom na važnost utjecaja koji je Gian Rinaldo Carli imao na istraživanja kulturne baštine, koja su nastavili Domenico Rossetti i Pietro Kandler, uz poseban naglasak na kasnije lokalne povjesničare. Posebno su istaknuti povjesničari, ljubitelji i sakupljači povijesnih umjetnina Andrea Tommasich, Giuseppe Vatova, Angelo Marsich i Domenico Venturini. Poseban je osvrt usmjeren na Marsicha i Tommasicha, koji su poslije bili i članovi Koparske arheološke komisije, čije je djelovanje opisano u prethodnom radu. Na neki način je Žitkov rad prikaz utjecaja, ideologija i pristupa prema povijesnoj i kulturnoj baštini kojima su definirani temelji kasnijega upravljanja baštinom Kopra i okolice.

Cjelinu dovršava Grazia Bravar radom „Progetti e attività per la salvaguardia del patrimonio culturale istriano agli inizi della costituzione della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria“ (181–204). Prikazano je kako

je sve veći interes za poznavanjem i očuvanjem istarske baštine doveo do osnivanja, 1884., Istarskoga društva za arheologiju i zavičajnu povijest, čiji su osnovni ciljevi bili proučavanje, sakupljanje i objava svega što se vezuje za istarsku povijest, kako iz lokalnih izvora, tako i iz udaljenih arhiva. Društvo je planiralo i zahvate poput iskopavanja, uređenja i restauracije, ali je u tim ciljevima ovisilo o mogućnostima financiranja, u načelu državnih. Među najzanimljivijim aktivnostima istaknuta su istraživanja prapovijesnih gradina i nekropola, posebno Nezakcija i Picuga te iskopavanja u Puli i Poreču. Također je predstavljeno osnivanje muzeja istarske baštine u Poreču čiji se fundus temeljio upravo na predmetima pronađenim tijekom tih istraživanja.

Tematika konzervatorske službe nakon austro-ugarskoga razdoblja započinje radom Irene Spada „Dall’Ufficio Belle Arti alla Regia Soprintendenza alle Opere d’antichità e d’arte di Trieste. Gli inizi della tutela italiana in Istria“ (207-224). Autorica donosi spoznaje o ustanovama za očuvanje kulturne baštine nakon Prvoga svjetskog rata. Prikazana je potreba za konzervacijom, konsolidacijom, restauracijom, preuređenjem, katalogizacijom i ilustracijom kulturne baštine, ponovno kroz primjer Pule i antičkih spomenika. Dotaknuta je i uvijek aktualna tema povrata baštine koja je odnesena u Austriju. Zanimljiv je opis puta koji su Pietro Sticotti i Paolo Orsi prošli kako bi se baština vratila iz Beča u Pulu. Znajući da ako žele biti uspješni, moraju biti u potpunosti spremni i odlučni, pomno su, uz pomoć Antona Gnirsa, pripremili popise odnesenih predmeta te im ušli u trag kako bi unaprijed poznavali njihov smještaj. Tako su mogli snažnije zastupati svoje zahtjeve u Beču te su uspješno dogovorili povrat predmeta. Nakon razdoblja čuvanja u gradskom muzeju u Trstu, vraćeni su 1930. u Pulu prilikom osnivanja muzeja.

Marijan Bradanović govori „O nekim specifičnostima zaštite spomenika u Istri polovicom 20. stoljeća i ranim naporima u zaštiti vizura istarskih naselja“ (225-242). Rad započinje opisom evidentiranja kulturne baštine u poslijeratnim godinama koje su provodili Ferdo Hauptmann i Branko Fučić te nastavlja osvrtom o osnivanju 1946. Konzervatorskoga odjela u Rijeci. Glavni je fokus rada Fučićevo djelo usmjereno k dokumentiranju i zaštiti povijesnih vizura Istre, koje se iskazuje kroz rekognosciranje, fotodokumentaciju i evidentiranje kako pojedinačnih nalazišta i spomenika, tako i čitavih naselja te lokalnih arhiva i knjižničnih fondova. Opisan je i rad Milana Preloga, koji je svojim terenskim istraživanjima te geodetskim

i arhitektonskim snimanjima također utjecao na razvoj metodologije rada riječke konzervatorske službe. Završno je naglašena važnost konzervatorske zaštite vizura starih istarskih naselja i sukob s odredbama Zakona o zaštiti kulturnih dobara iz 1999., kada su i u oblasti zaštite kulturne baštine činjeni veliki pritisci uslijed potreba za građevinskim širenjem.

Deborah Rogoznica dovršava cjelinu prilogom „Organizacijske posebnosti in problemi spomeniškega varstva v koprskem okraju (1945-1962)“ (243-278). Autorica ističe važnost odredbi koje su u poslijeratnom razdoblju izdane na Koparštini u vezi sa zaštitom kulturne baštine, knjižnica, arhiva i spomenika, bilo u javnom ili privatnom sektoru. Slijedi i opis razvoja slovenskoga spomeničkog zakonodavstva i zasnivanje komisije za zaštitu baštine u Kopru s posebnim naglaskom na aktivnostima popisivanja uništene, otuđene i postojeće baštine, što je omogućilo kvalitetan uvid u stanje i količinu spomenika, kao i njihovu inventarizaciju i zaštitu. Osobito su važna događanja u prvom poslijeratnom desetljeću, kada su mnoge aktivnosti bile usmjerene na definiranje spomeničkoga zakonodavstva i zasnivanje područne komisije za zaštitu kulturnih i umjetničkih znamenitosti u Kopru. Takva je komisija (idejno) mogla raspolagati vlastitim sredstvima za pohranu, restauraciju i zaštitu spomenika te bi obavljala nadzor nad arhitektonskim zahvatima u Kopru, Piranu i Izoli, u suradnji s građevinskim uredima. Također bi nadzirali i promet kulturne baštine unutar i izvan države. Komisija je imenovana 1954. i odmah je započela s djelovanjem kroz konkretan primjer franjevačkoga samostana u Piranu. Opisani su i sukobi između potreba za očuvanjem povijesne jezgre Kopra i potreba nastalih novim urbanističkim razvojem i širenjem grada. Iznoseni su mnogi primjeri smjernica donesenih radi regulacije zahvata na arhitektonskim spomenicima, a u svrhu usklađivanja staroga s novim. Završno je prikazan rad spomeničke komisije pri koparskom muzeju, koja je nastavila s prethodno započetim popisivanjem baštine te utvrdila stanje (propadanja) spomenika u okolici s detaljnim opisima situacija. Iznoseni primjeri rada, odluka i smjernica vrlo su aktualni i primjenjivi u današnjim situacijama skrbi o baštini.

Završna cjelina „Primjeri zaštite i prezentacije spomenika kroz vrijeme“ započinje radom Kristine Mihovilić „Zaštita i prezentacija prapovijesnih spomenika u Istri s posebnim osvrtom na gradine“ (281-304). Autorica uvodno naglašava važnost prapovijesnih nalazišta na teritoriju Istre već od sredine 19. stoljeća, kada Kandler na arheološkoj karti Istre evidentira

371 gradinu i stvaraju se prve privatne zbirke predmeta (Tomaso Luciani, Antonio Scampicchio), a interes za istarsku prapovijest širi se i izvan lokalnih granica (Richard Francis Burton). Kroz tekst se posebno razvija priča oko brončanodobnih i željeznodobnih naselja, odnosno gradina, i pratećih nekropola. Kroz povijest su načelno lokaliteti nakon istraživanja ostajali nezaštićeni, ali su zahvaljujući kvalitetnom kamenu arhitekture kaste-ljera sačuvali svoju vidljivost i danas. U novije su vrijeme gradine često devastirane zbog izgradnje vodosprema, postavljanja telekomunikacijskih antena i radara ili pak rada kamenoloma. Rijetke su se gradine zatekle u sretnijim okolnostima pa su očuvane i prezentirane: Gradina na Velom Brijunu, Nezakij kod Vulture te Monkodonja i Mušego kod Rovinja. Autorica posebno naglašava gradinu Vrčin, koja je izuzetno zanimljiva, ali – iako podrobno istraжена – nije još nikako zaštićena. Završno je istaknut primjer gradine Šarižol ili Mon Berlin kod Rovinja, koja je sustavno devastirana no, iako je situacija poznata nadležnim tijelima, i dalje je nezaštićena. Kroz čitav je rad naglašena potreba za registracijom gradina kao kulturnih dobara da bi se spriječila njihova devastacija i propadanje.

Sunčica Mustać i Martina Barada iznose koji su „Problemi prezentacije arheoloških lokaliteta na otvorenom na primjerima iz južne Istre“ (305-330). Konzervatorski odjeli, od vremena svojega osnivanja, teže dokumentiranju, istraživanju i konzervaciji lokaliteta, no oni poslije ne bivaju valorizirani i ostaju nezaštićeni od daljnje propadanja. U Istri je nakon Drugoga svjetskog rata situacija blago poboljšana jer je Arheološki muzej Istre preuzeo velik dio zahvata konzervacije arheoloških lokaliteta južne Istre, uz Odjel za graditeljsko nasljeđe i Konzervatorski odjel u Puli. Ipak, autorice naglašavaju nekoliko učestalih problema koji se u njihovoj praksi pojavljuju prilikom prezentacije arheoloških lokaliteta na otvorenom te kroz konkretne primjere prikazuju raznovrsne mogućnosti njihova rješavanja. Posebno su istaknute razlike između nalazišta u urbanim cjelinama poput Pule u odnosu na lokalitete na otvorenom, poput ostataka crkava u okolici Rovinja, Gajane, Peroja, Gurana i Galižane. Završno je istaknuto kako uza sav trud uložen u konzervaciju lokaliteta, oni ostaju izloženi propadanju ako nisu i valorizirani.

Završni je rad grupe autora (Neža Čebren Lipovec, Boris Kavur, Minka Osojnik i Katharina Zanier) „Servitski samostan v Kopru. Arhitekturni spomenik in arheološko najdišče“ (331-362). Rad bi se moglo definirati kao mali

konzervatorski elaborat o spomeniku kulture, u ovom slučaju Servitskom samostanu u Kopru. Prikazana je povijest samostana od njegova osnutka 1453. do današnjega stanja objekta. Kroz postojeću dokumentaciju i izvore već su bile poznate mnoge promjene, dogradnje i prenamjene kompleksa, ali arheološkim i sondažnim istraživanjima koje je 2011. proveo Restauratorski centar Slovenije saznanja su o njemu uvelike obogaćena. Arheološka su istraživanja utvrdila ostatke antičke arhitekture s mozaikom ispod samostana te gabarite crkve sv. Marka. Sondiranja zidova detaljno su prikazala dotad nepoznata arhitektonska preuređenja i prenamjene prostora, poput novih informacija o strukturi križnoga hodnika, zidova oko sjevernoga dvorišta, središnje dvorane i krajnjega sjevernog trakta samostana prema baroknoj crkvi. S dobivenim informacijama pristupilo se idejnoj rekonstrukciji izgleda kompleksa kroz povijest, a usporedbama sa sličnim zgradama pretpostavljene su izvorne namjene prostora. Kroz zahvate su dobivena mnoga nova saznanja o kompleksu koji je stoljećima bio bitan dio vizure grada. Sljedeći je važan korak zaštita i valorizacija dobivenih informacija i novootkrivenih struktura tako da se očuvaju i u budućnosti.

Niz radova ovoga zbornika, kroz raznovrsne primjere, uvelike obogaćuje dosadašnja saznanja o događajima koji su od 19. st. do danas utjecali na razvoj mjera za očuvanje, zaštitu i prezentaciju kulturne baštine Istre. Iako se teoretski dio često odnosi na ustanove i publikacije poznate stručnom čitateljstvu, iznesene su i mnoge nove činjenice i istaknuti manje poznati primjeri. Sigurno su manje poznata događanja nakon Drugoga svjetskog rata, kada polako nastaju institucije za zaštitu kulturne baštine koje i danas poznajemo. Zanimljivi su osvrti na uvijek prisutne problematike ekonomskih sredstava i komplicirane birokracije. Konkretni primjeri lokaliteta i građevina pokazuju konstantan interes i trud stručnjaka da se situacija poboljša i da se baština sačuva. Objavljeni radovi predstavljaju trud stručnjaka raznih država i naroda (kako povijesno, tako i danas) koji zajednički djeluju s istim ciljem povećanja svijesti o potrebi zaštite i očuvanja te valorizacije i održavanja bogate istarske kulturne baštine.

Đeni Gobić-Bravar